

ՉԵՌԱԳԻՐ ՀԻՆ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ ՄԸ

ՀԱՆՆԻՍԱԿՈՐ ԲԵՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հալէպի Ս. Գառասուն Մանկունք հնօրեայ եկեղեցւոյ երկրորդ շինութեան երեք հարիւրամեայ յորեկեանի հանդէսներուն առթիւ, 1932 Նոյեմբեր 13ի կիրակին, մագաղաթեայ թանկարժէք աւետարան մը, զայն ստացողին և նուիրողին կամաց համաձայն, դրուեցաւ աւագ սեղանի «բարձրաշէն աստիճանին» վրայ և «պօսիսու մէջ» անով ըսուեցաւ պատարագի միջոցին եւ օրուան բոլոր աւետարանները գեղազարդ նոյն գրչագրութեան վրայէն կարդացուեցան: Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան պատմութեան համար ընդհանրապէս և Հալէպի Հայոց պատմութեան համար մասնաւորապէս, հնօրեայ Ս. Գառասնից եկեղեցին մեծ կարեւորութիւն ունի, որովհետեւ այդ եկեղեցիէն եկած է Հալէպի ազգային և եկեղեցական կեանքին գրեթէ միակ մեկնարկը, հոն ծաղկած ու զարգացած ըլլալով նաեւ գրական ու գեղարուեստական սիրուն մշակոյթ մը: Հալէպի «մաքսապետ» Պետրոս և Սանոս հարազատներ, 1616ին, իրենց անձնական ճօր հարստութենէն, կը շինեն Ս. Գառասնից արդի սինագոգը եկեղեցին: Սանոս, 1627ին, կը վերաշինէ կարնոյ Ս. Ստեփանոս եկեղեցին, հոն փոխադրուած ըլլալով իրեն մաքսային տեսուչ: Իշխան պարոն Պետրոս կը մնայ Հալէպ և իր ծախքով 1632ին Հալէպի մէջ Աստուածատուր գրչի ձեռքով գրել կու տայ մագաղաթեայ աւետարան մը, ի յիշատակ իր ծնողաց, Կիրակոսի և Վարդաթաթմունի: Այդ թուականներուն, Հալէպի մէջ իբր նշանաւոր գրիչ և ծաղկող կը ներկայանայ այս տիրացու Աստուածատուրը, ապա քահանայ, որ 1651ին կը գրէ ու կը ծաղկէ նոյնպէս մեր Հալէպի

գրչագրաց մատենադարանի թիւ 26 թղթեայ աւետարանը: Նորաշէն եկեղեցւոյ հովանիին տակ կը զարգանայ և հայ գրչագրութեան և մանրակարգութեան պատուարներ նպաստներ կը բերէ նաեւ, նոյն տարիներուն, Տէր Մկրտիչ քահանայ, որդին Հալէպի համբաւաւոր գրիչ Տէր Ղազարի: Երեքհարիւր տարիներէ ի վեր անաղարտ մնացած և շատ լաւ պահպանուած այս մագաղաթեայ աւետարանը ունի 282 ԹԵՐԹԵՐ (=564 էջեր)։ — Մեծութիւն՝ 15×21×5¹/₂ հրդար։ — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսիւն։ — ՏՈՂՔ՝ 21։ — ՆԻԻԹ. Սմենընտիր նուրբ մագաղաթ, հագիւ թէ լաւ թուղթէ մը որոշելու աստիճան։ — ԿՍԶՄ. Կաշեպատ փայտեայ, շագանակագոյն, միայն թիւ կունքով և առանց կաշեայ կամ արծաթեայ ճարմանդի: Կողքերուն վրայի բեւեռի հետքերէն կ'երեւայ որ ժամանակին եղած է ճոխ արծաթապատ, դատելով գէթ ներքին գեղարուեստական արժէքէն, մանաւանդ զայն նուիրող մեծատան ճաշակէն և եկեղեցասիրութենէն: ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ ՊԱՇՊԱՆԱԿԻ. Չորս թերթ սկիզբը, և չորս թերթ վերջը, բոլորն ալ անգիր: Առաջին և վերջին մագաղաթներու արտաքին երեւոյթը զգալի կերպով զեղնած և թեթեւօրէն ցեցակեր, իսկ մնացեալ վերջը կաթի պէս սպիտակ մնացած: ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ. Շնորհիւ կազմին, ինչպէս նաեւ ներքին գեղարուեստական ակներեւ արժէքին, ձեռագիրս մնացած է լաւ ձեռքերու և խնամքի տակ, և ինչպէս հիմա, այնպէս ալ հինէն ի վեր, ուրիշ տասնեակ մագաղաթեայ ձեռագրերու հետ կը մնայ երկաթեայ արկղի մէջ:

Չեռագրիս մագաղաթեայ չորս թերթերուն անմիջապէս կը յաջորդեն (էջ 2)

Եւսերոս Կարպիանոսի համաձայնութեան ծանօթագրութիւնները, յարակից տախտակներով, որոնց բոլորն ալ անցած են խորանագարդ տասը շքեղ կրկին սինակներու մէջ, դէմ դիմաց էջերու վրայ, միշտ երկու հանդիպակաց էջեր ալ պարապ ձգուելով: Էջ 20 — 23 կը գրաւէ Մատթէոսի աւետարանին բովանդակութիւնը՝ իւրաքանչիւր տողը կապոյտ և ոսկեղեղ սիրուն երկաթագրերով: 25րդ էջէն կը սկսի Մատթէոսի աւետարանին նախադրութիւնը, այսպէս.

Աւետարանս որ ըստ Մատթէոսի գրեալ է: Ձի ինքն Մատթէոս աշակերտ Տէառն գրեաց զաւետարանս զայս: Եւ պատմէ մեզ ի սկզբանէ, զըստ մարմնոյ ծնունդ փրկչին ի զաւակէ Դաւթի վասն որոյ և զազգահամարն Ժողովէ մինչեւ ի Քրիստոս ազգս քառասուն և երկուս Բերէ ըստ կարգի և զմկրտութիւնն ի Յովնան և նու և ի Լէրինն ի դիւաց Գիորձութիւնն և նշանս և արուեստս մեծամեծս ի Փրկչէն եղեալ: Եւ զընտրութիւն աշակերտացն: Եւ վասն խորհուրդոյ մատնութեան և զկատարածն զի մատնեցաւ Պիղատոսի և խաչեցաւ մարմնով և մարմինն եղաւ ի գերեզմանի: Եւ զինուորքն քաժանեցին զհանդերձս նորա նոյն և զերկու աւուր յարութիւն և զպատուէր աշակերտացն աշակերտել զամենայն հիւանդոս և մկրտել զնոսա պատուիրեաց ինքն զի նոսա զամենայն աւուրս մինչեւ ի կոտորած աշխարհի:

Մատթէոս գրեաց զաւետարանս իւր յերուսաղէմ քաղաքի. ի լեզու եբրայեցի զինի ութ ամի համբաւնալ Փրկչին ի խնդրոյ եկեղեցւոյն Երուսաղէմի: Ունի գլուխս. ՅԾԵ. վկայութիւնս. ԼԲ. տունս. ՍՈ. Մատթէոս որ թարգմանի երգ կենաց:

Էջ 178 — 180 միեւնոյն ձեւով կայ Մարկոսի աւետարանին բովանդակութիւնը, որուն կը յաջորդէ իրեն յատուկ նախադրութիւնը, մինչեւ 181դ էջը, այսպէս.

Աւետարանս որ ըստ Մարկոսի գրեալ է: Սոյն Մարկոս աշակերտ էր Պետրոսի, և ընթացակից Պաւլոսի: Գրեաց զաւետարանս զայս և զնէ սկիզբն և ասէ: Սկիզբն աւետարանի Յիսուսի Քրիստոսի. ի Յովհաննու քարոզութենէն և զմկրտութիւնն Յովհաննու: Եւ առնու վկայութիւն յիսայեա մարգարէէ. նշանակէ և զփորձութիւնն ի Լէրինն և ոչ ասէ զփորձանքն: Պատմէ և վասն ընտրութեան աշակերտացն և նշանս և արուեստս զոր արար: Եւ զխորհուրդ մատնութեան և զկատարածն զի մատնեցաւ Պիղատոսի պոնտացւոյ. և խաչեցաւ մարմնով զի զինուորքն քաժանեցին զհանդերձս նորա. և որք խաչեցան յերկուց աւաղակացն մին ապաշխարեաց խոտաւորութեամբ. և զի մարմնն նորա եղաւ ի գերեզման և յարեաւ յերրորդ աւուրն: և յետ այսորիկ համբարձաւ յերկինս տեսանելով հրեշտակացն Ղուկաս արուեստիւ բժիշկ գոյով. սա աշակերտեցաւ Փրկչին, և համարեալ կոչեցաւ ի թիւս եօթանասնիցն. իսկ յետոյ՝ աշակերտեցաւ պաւլոսի. վասն որոյ ասի գովութիւն յաւետարանին: Սա՝ հրամանաւ պաւլոսի գրեաց զաւետարանս իւր յանտիոք քաղաքի ի լեզու ասորի. զինի ժիւ ամի համբաւնալ Փրկչին: Ունի գլուխս. ՅԽԲ. վկայութիւնս ժիւ. տունս ՍՊ. Ղուկաս յաւութեան:

տացն և նշանս և արուեստս զոր արար: Եւ զխորհուրդ մատնութեան և զկատարածն: Եւ որպէս մատնեցաւ Պիղատոսի և խաչեցաւ մարմնով: Եւ զի զինուորքն քաժանեցին զհանդերձս նորա: Եւ զի մարմինն եղաւ ի գերեզմանի: Եւ յարեաւ երեքաւրեայ եւ զիջանել հրեշտակին եւ երեւիլ կանանցն. և զնոյն պատմեցին աշակերտացն: Սա գրէ աւետարանն աղէքսանդրացւոյն ի զպոսի լեզու. ԺԵ ամի յետ վերանալոյ տեսաւ: Խոնարհ և համառօտ բանիւ ըստ նմանութեան վարդապետին իւրոյ Պետրոսի: Եւ ունի յաւետարանս Մարկոսի: Գլուխս ԽԸ, և ցանկին համարքն. ՍԼԳ:

Իսկ Ղուկասու բովանդակութիւնը կը սկսի, միշտ միեւնոյն ձեւով, 280րդ էջէն և կը յանգի 284րդ էջը՝ որում կը յաջորդէ իր նախադրութիւնը, մինչեւ 285րդ էջին Բ սինակը, այսպէս.

Աւետարանս որ ըստ Ղուկայ գրեալ է: Նոյն ինքն Ղուկաս աշակերտ էր Պետրոսի. և վկայեցաւ ի նմանէ: Սա՝ գրեաց զաւետարանս զայս սկիզբն առնէ ի ծննդ գենէն յովհաննու և զոր ըստ նմին: Պատմէ և զմարմնաւ Փրկչին. ազգաթիւ առնէ և էլանէ ի յովսեփայ ի դաւիթ. և ի դաւթայ մինչեւ յադամ: Պատմէ սա՝ և զմկրտութիւնն յովհաննու. և լինելով ի Լէրինն Գիորձութիւնն սատանայէ. և զընտրութիւն աշակերտացն՝ և այլ եօթանասունս. եցոյց նշանս և արուեստս բազումս եղեալս. և զխորհուրդ մատնութեան և զկատարածն որ մատնեցաւ Պիղատոսի պոնտացւոյ. և խաչեցաւ մարմնով զի զինուորքն քաժանեցին զհանդերձս նորա. և որք խաչեցան յերկուց աւաղակացն մին ապաշխարեաց խոտաւորութեամբ. և զի մարմնն նորա եղաւ ի գերեզման և յարեաւ յերրորդ աւուրն: և յետ այսորիկ համբարձաւ յերկինս տեսանելով հրեշտակացն Ղուկաս արուեստիւ բժիշկ գոյով. սա աշակերտեցաւ Փրկչին, և համարեալ կոչեցաւ ի թիւս եօթանասնիցն. իսկ յետոյ՝ աշակերտեցաւ պաւլոսի. վասն որոյ ասի գովութիւն յաւետարանին: Սա՝ հրամանաւ պաւլոսի գրեաց զաւետարանս իւր յանտիոք քաղաքի ի լեզու ասորի. զինի ժիւ ամի համբաւնալ Փրկչին: Ունի գլուխս. ՅԽԲ. վկայութիւնս ժիւ. տունս ՍՊ. Ղուկաս յաւութեան:

Յովհաննու աւետարանի բովանդակութիւնը կը սկսի 440րդ էջէն, միշտ ոսկեղեղ

1. Պետք է ըլլայ ՊՈՂՈՍԻ. տե՛ս ստորեւ ուղղուած, Ծ. Խ.

և կապոյտ երկաթագրերով, և իր նախադրութեան հետ կը գրաւէ 443դ էջին գրեթէ կէսը և է այսպէս՝

Յովհաննու աւետարանն գրեալ է յովհաննու՝ որ եղբայր է յակովբայ զեբեդեայ, որ անկաւ ի վերայ լանջաց տեառն։ Նոյն սա՝ գրեաց զաւետարանս զայս. և սկիզբն առնէ յաստուածական բանէն. և զըստ մարմնոյ ծնունդն յիշատակէ յասեւն. և Բանն մարմին եղեւ. և յիշատակէ զմկրտութիւն աշակերտացն. այլ և զնշանս և զարուեստս զոր եղեն. և զկատարածն որ մատնեցաւ պոնտօսացոյ պիլատոսի և խաչեցաւ. յորում և զինուորքն բաժանեցին զհանգերէս նորա. և ի վերայ պատմութեանի նորա վիճակ արկին. և մարմինն նորա եղաւ ի գերեզմանի և յարեաւ երրորդ աւուր, երեւեցաւ աշակերտացն ինքն։ Ովհաննէս որ և որդի որոտման զվերինն որոտալով պատմեաց մեզ։ Սա զկնի ԾԳ ամի համբաւնալոյ փրկչին գրեաց զաւետարանս իւր յեփեսոս քաղաքի, ի խնդրէլոյն եկեղեցւոյն ասեալ. ի լեզու յոյն։ Եւ է՝ Գլուխս ՄԼԲ։ Վկայութիւնս ԺԷ. տունս ՍՊ. միանգամայն չորեքեան աւետարանքս. Գլուխք ՈՃԿԻ. վկայութիւնք ՀԺ. Տունք ՓՊ։ Յովհաննէս՝ Հնազանդութիւն, օրհնութիւն որ կարգա գովութիւնն որ լսէ փառք տուողին. և յիշատակ դըրձիս աստածատուր. Ամէն։

Գրեթէ բոլոր էջերուն տակ կան համարաբառի համադրանիշերը. իսկ 561դ էջի Բ սիւնակէն կը սկսի « իրք կնոջն շնացելոյ » մասը, բոլորը երեք սիւնակի մէջ։ — ԳԱՏԱՐԻ ԹՈՒՂԹՔ՝ չկան։ ՎԵՐՆԱԳԻՐԲ. Բոլոր խորաններու տակ երկուսկան տող վերնագրեր կան. Մատթէոսի աւետարանի վերնագրերու երկու տողերն ալ գունագեղ և ոսկեղրուագ թռչնագրեր են, իսկ միւս աւետարաններու վերնագրերուն առաջին տողերը նոյն ոճով և խիստ յաջող թռչնագրեր են, ու երկրորդ տողերը կապոյտ երկաթագրեր։ Բոլոր թռչնագրերուն մէջ տիրող գոյնն է կարմիրը. — ԳԻՐ. ՍԵւ մեկնով յաջող բոլորագրեր. — ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ. Իւրաքանչիւր աւետարանի սկիզբը գունագեղ և ոսկեղրուագ փառագրեր՝ մարդագիր, կենդանագիր, վիշապագիր և թռչնագիր։ ԳԼՈՒԽՆԵՐԸ կը սկսին նոյն ոճով ու երանգներով 20 թռչնագրեր — զարդագրեր սկզբնատա-

ռերով։ Իսկ համադրաներու սկիզբը կան, փոխն ի փոխ ոսկետիպ և կապոյտ երկաթագրեր։ ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ. Չորս աւետարաններու խորաններու արտաքին լուսանցքին վրայ կան չորս մեծադիր լուսանցագրեր, արտասովոր շքեղութեամբ, և խորաններու հետ գեղեցիկ համադրութեան մը մէջ։ Չորսն ալ ծիածան երանգներու մէջ ծփացող։ Իսկ զլուսններու սկզբնատառերու հանդիպակաց ներքին փոքր լուսանցագրերը, թիւով 201, գեղարուեստական նոյն յաջող արտադրութիւններն են, մեծագոյն մասը աւետարանի բովանդակութիւնը խորհրդանշող. բոլորն ալ պատուաբեր հայ մանրանկարչութեան։ Լուսանցագրերու մէջ տիրող գոյներն են՝ ծիրանին ու կապոյտը։ ԽՈՒՐԱՆՔ. Աւետարաններու սկիզբի չորս խորաններէն զատ, կան նաեւ տասը խորաններ, կարպիանոսի տասը տախտակները զարդարող։ Մատթէոսի աւետարանին խորանը կը ներկայացնէ շքեղ վարդեակ մը, կապոյտ թիթեռնիկներով։ Սոյն վարդեակին երկու կողմերը կան ութը քառակներ, նորաբաց կոկոններու նման, յեցած երկու բաց տերեւներու վրայ, ամբողջը ոսկեղեղ յատակի վրայ։ Այս բոլորը շրջանակուած է կարմրադեղ երկզով մը, որուն վրայ սեպագոյն և զարմանալիօրէն նրբին զարդեր կան։ Իսկ խորանաճակատի երկը կը տարբերի թէ՛ զարդով և թէ՛ գոյնով, որ է կանաչ։ Մարկոսի աւետարանին խորանը կը բաղկանայ ոսկեղեղ խաչերէ՝ քառակներու կապոյտ յատակի վրայ, ծաղկեայ սիրուն զարդերով, բոլորն ալ շրջանակուած կարմրադեղ երկզով մը։ Ղուկասու աւետարանին խորանը ոսկեղեղ յատակի վրայ կապտագոյն քառակներէ կազմուած է, թիւով տասը հատ ամբողջ և չորս կիւսովին, իւրաքանչիւրին մէջ չորս սիրուն ծաղիկներով և միջանկեալ ութը կարմրագոյն խաչերով. բոլորը շրջանակուած կարմիր երկզով մը։ Իսկ Յովհաննու աւետարանի խորանը համադրուած է տասը քառակներու մէջ ծաղկած կոկոններէ,

երկերկու զոյգ տերեւներու միջեւ, ոսկեղեղ յատակով և շրջանակուած կարմիր և նրբաքանդակ երկզով մը։ Գալով կարպիանոսի ծանօթագրութեան տախտակները զարդարող խորաններուն, անոնք պատրաստուած են միեւնոյն ոճով ու շքեղանքով, բոլորն ալ հատընտիր աշխատութիւններ, համանման զարդերով և գոյներով, սա տարբերութեամբ միայն որ անոնց առաջին երկուքին մէջտեղը մէյմէկ կենդանագրեր կան, լուսապսակ զլուսններով։ Հոս կ'արժէ դիտել տալ որ այս խորանապատկերը, մանաւանդ չորս գլխաւորները, գոյնի և զարդերու տեսակէտով շատ սերտ նմանութիւններ ցոյց կու տան Հալէպի հնօրեայ ապարանքներու հիւրանոցի ձեղուններու նկարչութեան հետ։

Իւրաքանչիւր աւետարանի խորանին հանդիպակաց էջին վրայ կան աւետարանիչներու ՊԱԿՏԵՐՆԵՐԸ։ Մատթէոս աւետարանիչ նստած է թիկնաթոռի մը վրայ, դիտելի է որ ձեռագիր և տպագիր օրինակներու մէջ երեւցածին պէս, հոս հրեշտակ մը չէ նկարուած Մատթէոսի բով։ Մարկոս ձախ ծունկին վրայ ունի, նստած դիրքի վրայ, թերթ մը մագաղաթ։ Ղուկաս հագած է ծիրանի ներքնոց մը, վրան կապոյտ թիկնոցով և գրեթէ միեւնոյն դիրքի վրայ։ Իսկ Յովհաննէս դարձեալ կարմիր պարեգօտով կը ներկայանայ, վրան կապտորակ վարջամակով։ Չորս աւետարանիչներու պատկերներէն զատ, Մատթէոսի աւետարանին մէջ կան (էջ 34) մոգերու երկրպագութիւնը, ընդհանրապէս տիրող ծիրանի գոյնով, յաջող դիմագծութեամբ և երրորդ մոգը՝ սեւամորթ, գլուխը սպիտակ փաթթոցով։ Էջ 38 ի պատկերը կը ներկայացնէ Սողոմոնի անդրանիկ դատավճիռը։ Սողոմոն ծիրանի վերարկուով, նստած զահին վրայ, առջեւ աղբրսարկու մայրը, իսկ քիչ մը անդին զահիճները, մերկ սուրբերով։ Էջ 126, Յիսուսի մուտը յերուսաղէմ, Զաքէոս թղթիկին վրայ ելած։ Մարկոսի աւետարանին մէջ (էջ 266) մատնութեան

պատկերը կայ, Յիսուս ձեռնակապով և զինուորներու հետ։ Զարմանալի է որ զինուորներէն մին կը կրէ ճիշտ այժմեան եւրոպական փեղոյր մը։ Էջ 270՝ Յիսուս խաչին վրայ, աջ կողմը Տիրամայրը, իսկ ձախ կողմը՝ Յովհաննէս։ Ղուկասու աւետարանին մէջ (էջ 423) Յիսուս՝ մատնուած Յուդայէն, իսկ Պետրոս Մաղքոսը գետին տապալած վիճակով։ Յովհաննու մէջ (էջ 453) Քրիստոսի մկրտութիւնն է. աջ կողմը՝ Յովհաննէս Մկրտիչ, ձախ կողմը երեք հրեշտակներ։ Էջ 511՝ Ղազարոսի յարութիւնը, Յիսուս ոտքի վրայ, Ղազարոսին ձայնելու վիճակի մէջ, և ետեւը ահագին բազմութիւն։ Եւ վերջապէս էջ 552՝ ուր Քրիստոս խաչէն վար տնոնելով, կը դուրս գերեզմանին մէջ։ Բոլոր այս նկարները ունին ոսկեղեղ ձոխ յատակ, և գեղարուեստական արժէք։

Գրիչ՝ Տիրացու Աստուածատուր, ապա քահանայ. — Ստացող՝ Պարոն Իշխան Պետրոս Զաւապի. — Ժառնակ՝ ՌԶԱ (+ 551 = 1632). — Տեղի՝ Հալէպ. — Ծաղկող՝ անծանօթ, հաւանաբար Ինքը, գրիչը. — Կնիք չկայ։

ԳԼԽԱՌՈՐ ՅԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆ (էջ 563). — «Փառք ամենայ սուրբ երրորդութեան այժմ և անգրաւ յաւիտենի նման։ Ով ընթերցող այսմ մատենի. աստուածարուս սուրբ կտակի. շնորհաւք իւր սրանցելի. ոսկիատուր զարմանալի. տնարինականաւ մագաղաթի. շեշտիւ կեանին փանփիւնի. լիակատար է բանքս ի սմի. զմագրեալ սուրբ արքիմակի. Բստ յարեթեան Ռի յաւարարթեալ. Զ մի ի. Աւետարան սրբագին. ստացաւ զատու քառակիւնի. Իշխան Պետրոս ինքն յորժորէի և մաքսապիտ վրձայնի, եղ յիշատակ անջնջելի ի թերիայ քաղաքն Հալապի. Ընդ հովանեաւ սուրբ քառասնի. և բարձրաշէն աստիճանի. զարդ սեղանոյն աստուածայնի. զի պրաւսղումէ սովաւ կատարի. Արդ հայցեմ աղերասլի. Թողցէք զպարտոն ստացողի. և ծնողացն հանգելի, մանկապի Ղարկաւղ որ և ասի այլեւս մայրն է մազդասի, որ վարդխաթում վերայ ձայնի. զկենակիցն ի մի վայրի. և ամենայն առուզարմի. Պարգեւատաւ տէրն ամենի ձեզ յիշողաց ողորմեսցի. և միահամուռ զթացեալ լիցի. Ամէն և է և եղիցի. Ամէն։

Այլեւս երես անկեալ աղաչեմ զհանդիպող սուրբ մատենիս. յիշեցիք ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր զվերայ գրեալ ստացող սորայ զխօմայ Պետրոսի և զկենակիցն և ծննաղան և զամենայն արու զարման յիշել ի Քրիստոս, որ եղ աստուածագարդ մատենաւ յիշատակ ի մայրաքաղաքս ի Հալապի ի դուռն սուրբ քառասնի. և զուրի որ իշխանութիւն հանել զաս ի դրանէ սուրբ քառասունք եկեղեցոյս զողանալով. և կամ պատկերքի ոսկիազարդ թղթիս և թփիս կարէն աղայարարու դիմօք յանդիմնով. և ոչ գիտնի թէ աս-

տուած զայնպիսիս ընդմէջ կտրելէ և զմասն նոցա ընդ անհաւատս դիցէ. և լաւ պահողաց և խնամ տանողաց ողորմեացի իւր միւսանգամ զալստեանն, ամէն:»

ԾՆԹ. — Հանգուցեալ Տ. Յարութիւն քհնյ. Եսայեան կը վկայէր որ 1919ին, Սաքսոնիոյ իշխան Հանրի, Հալէպ այցե-

լուծեամբ, հայերէն ուրիշ գրչագրութեանց հետ սքանչացմամբ դիտած է նաեւ այս աւետարանը և անոր քանի մը պատկերները լուսանկարած և յուշատետրին մէջ նօթագրած է անոր կարեւոր հանգամանքները:

ԱՐՏԱՒԱԶԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԸՍԲՈՆՈՒՄՆԵՐՈՒ ՀԱՆԴԵՊ

Բ

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ոչ ոք կ'անգիտանայ այսօր թէ քաղաքակրթութեան մայր նկատուած գիտութիւնը անհամար բարիքներով օժտեր է մարդկութիւնը՝ ծնունդ տալով հոյակապ հանճարներու: Դարերու ընթացքին մէջ փառաբանանքներ հիւսեր է քրիստոնէական կրօնքին, և միշտ պատգամներ կը բանաձեւէ այնպիսի մեծավայելուէ շեշտով որ կը հիացնէ ու երկրպագել կու տայ իրեն: Այս լուսագեղ զիւցանոյշը աշխարհի վրայէն տգիտութեան խաւարը հալածելէ զատ, յաճախ մի քանի բախտաւոր մահականացուներու ձեռքէն քանկով, ինչպէս մայր մը իր զաւակին, կ'առաջնորդէ դէպ ի անծայրածիր սահմանները իր խորհրդաւոր իշխանութեան՝ որ տիեզերական բարձունքէն սկսելով կ'երկարի ու կը խորանայ մինչեւ սանդարամետ: Աղօտ գաղափար մը կազմելու համար՝ կը բաւէ ակնարկ մը տալ շուրջերնիս. և ահա մեզ ընդառաջեն պիտի կենդանական ու անկենդան բնութիւնները, իրենց անհաշիւ և զարմանազան պէսպիսութիւններով, տեսակներով ու աստիճանաւորումներով, մարդէն մինչեւ զեռունները, միջատներն ու անտեսանելի մանրէները, ինչպէս նաեւ գեղեցիկ ու ահաւոր տեսարանները սա մեր բնական երկրին: Իսկ գիշերաժամերուն մեր գլխուն վերեւ տարածուող աստեղազարդ երկինքը շատ աւելի հրաշալի ու յափշտակիչ տեսարան մը կը պարզէ: Մեզ

ապշեցնողը այդ լուսակապոյտ ամայութեան մէջ թաւալող մարմիններուն ահռելի մեծութիւնը միայն չէ, այլ անոնց անհամար բազմութիւնը, խելքի պտոյտ պատճառող հեռաւորութիւնն ու արշաւասոյր ընթացքը՝ ամենակատարեալ ներդաշնակութեամբ: Փոշիի պէս ցանուած միլիոնաւոր աշխարհներ, որոնց ըով այս երկիրը բան մը չէ, կ'երթան կ'անհետին անեզր անջրպետին մէջ, ինչպէս ժամանակը՝ յաւիտենականութեան:

Գիտութեան այս վսեմ գաղափարականը ցուցադրող գիւտերու և գաղտնիքներու ուսումը այսօր ունի նաեւ բազմաթիւ ճիւղաբաժանումներ: Բայց մարդկային ոչ միտք և ոչ կեանք կը բաւեն անոնց մէկն իսկ իւրացնելու համար:

Վեհագոյն հանճարներու խոստովանութիւնն է այս: «Մեծ հոգիները, կ'ըսէ Բասքալ, մարդկօրէն ամէն կարելի հմտութեանց տիրանալէ ետք՝ կը տեսնեն թէ ոչինչ գիտեն»: Կեօթէ իր մահուան անկողինին մէջ «Լոյս, Լոյս» աղաղակելով հոգին աւանդեց: Հին փիլիսոփաներուն պարագլուխը՝ Սոկրատ, սովոր էր միշտ ըսել. «Այս միայն գիտեմ որ ոչինչ գիտեմ»: Նոյնպէս Ս. Օգոստինոս, որ ծովաւ ծաւալ հմտութեամբ լուծած է մարդկային ճակատագրին վերաբերող ամէնէն դժուարին հարցերը, կը գրէր իր մէկ բարեկամին. «Որչափ սորվեցայ՝ այնքան տգէտ ըլլալս

հասկըցայ»: Աւելի ուշագրաւ չէք գտներ Նեւտոնն՝ մեծ աստեղագէտին խոնարհ համոզումը իր մասին: Ալպիոնի այս պանծալի զաւակը, մեռնելէն քիչ առաջ, այսպէս կը պատասխանէր իր հանճարին վրայ հիացողներու մէկ հարցումին. «Չեմ գիտեր թէ աշխարհ ինչ դատաստան պիտի ընէ իմ աշխատութիւններուս վրայ, սակայն ես կը կարծեմ որ ուրիշ բան եղած չեմ» եթէ ոչ ծովափին եզերքը խաղացող մանուկ մը, որ մերթ փայլուն ժժմակ մը և մերթ մաքուր խեցի մը գտնելով կը գրօնուէ, մինչ անդին ճշմարտութեան մեծ ուղիւնոսը կը տարածուէր առջեւ՝ ահաբեկիչ և անըմբռնելի»:

Ահա ճշգրիտ գաղափարն ու պաշտամունքը գիտութեան, որուն առջեւ կը պարտինք խոնարհիլ երկիւղած յարգանքով և ողջունել ամէն անգամ որ զինք տեսնենք մեր ճանապարհին վրայ:

Գերագոյն հանճարներու այսօրինակ խոստովանութիւնները մեզի գաղափարել կու տան ուրեմն թէ որքան չնչին է գիտութեան ուղիւնոսէն առնուած կաթիլը որ կրնայ սեղմուիլ մարդկային ուղեղի մէջ: Էւ յիշուի, այս յարաբերական իմաստով, նշոյլ մըն է այն աստուածային իմաստութեան՝ հարկաւոր ճշմարտութիւնները մեր մտքին առջեւ պարզող, կամ ըստ Պոսիւէի (տուած) սահմանին. «Ծանօթութիւն Աստուծոյ և անձին», նկատելով վերջինս իրը յցնակէտ, և զԱստուած՝ իրը վախճան: Ճշմարիտ գիտութիւնը Յաւիտենականին պատգամաբերն է, և իբր երկնքի զաւակ՝ կը մերժէ ամէն ինչ որ անկէ չի գար ու ստութեան վրայ հիմնուած է:

Սակայն ճակատագրի այս գիտակցութիւնը շատերու մտքէն սկսաւ անհետիլ այն օրէն՝ երբ ստութիւնը ճշմարտութեան կերպարանը առաւ², և փառաբանեց անոր շուքին տակ ապաստանող անհաւատութիւնը՝ որ աշխարհի մեծագոյն դժբախտութիւնը եղած է իր արբանեակներով: Գիտնականի հովեր առնող զեղծարարներ օգտուելով ժողովուրդներու զիւրահաւանութենէն ու շփանալով տաղանդի փշուրէն

գոր բնութիւնը տուած էր իրենց, գրիչ և ուղեղ մաշեցուցին չարափոխելու համար գիտութեան հարազատ կերպարանը ու նուիրականութիւնը: Ասկէ ծնունդ առաւ ամբարիշտ գրականութիւնը, որուն աղիտաբեր փորձերուն զլխաւոր նպատակն էր՝ խրամատներ բանալ կրօնի և գիտութեան պատուանդաններուն շուրջ: Բայց թէ յաջողեցաւ արդեօք կորզել գիտութեան կողմէ սպասուած մրցանիշը: — Ահա՛ խօտելին՝ որուն պիտի փորձեմ անդրադառ-

1. Այս Ս. Հայրապետին համար կը պատմուի թէ անգամ մը կրօնի բարձր ճշմարտութիւններով զբաղելուն առթիւ՝ երբ կարգը կու գայ Ս. Երրորդութեան խորհուրդին, անսովոր թմբուկին մը կ'ունենայ յանկարծ ու ծովու մը եզերքը փոխադրուելով, կը տեսնէ հոն հրեշտակի կերպարանքով փոքր մանուկ մը որ աւագին վրայ փոս մը բացած՝ իր ափով անոր մէջ կը քաշէր ծովին ջուրը: «Նպատակդ ի՞նչ է» կը հարցնէ մանուկ հրեշտակին: — «Կ'ուզեմ ուղիւնոսը այս փոսին մէջ առնել»: — «Մեթէ՛ կարելի՞ է այդպիսի բան»: — «Հապա դուն ի՞նչպէս կ'ուզես մտքովդ ըմբռնել Ս. Երրորդութիւնը»: Ասոր վրայ Օգոստինոս կ'արթննայ տեսիլքէն այլապէս, ու նորէն իր զրասեղանին առջեւ կը գտնէ ինքզինքը:

2. Կ'արժէ հոս յիշել գերման առակախօսի մը այլաբանական մէկ ակնարկութիւնը, թէեւ տարբեր նպատակի համար ըսուած: «Օր մը Ստութիւնը յանկարծ ճշմարտութեան վրայ հասաւ՝ երբ ըսն կ'ըլլար, և անոր ճեմակ պարեգօտը հանելով՝ ինք հագաւ զայն, և շուտ մը եղաւ երկրիս աստուածը: Աշխարհ՝ շմբոթած այս կեղծ փայլէն՝ քիչ յետոյ ինկաւ իր նախկին անմեղութենէն, ու մէկդի թողուց ամէն պարկեշտութիւն և ուղղամտութիւն: Ճշմարտութիւնը եղաւ արքայական ու անձանթ, և իր անունը յափշտակողին տրուեցաւ այն պաշտամունքը՝ որ իրեն կը տրուէր» (Լիշըթուէր, 1719-1783):

3. Ընթերցողը զուշակեց անշուշտ թէ այդ խօսքը ակնարկութիւն է Ժ.Բ. դարու Ֆրանսացի անկրօն փիլիսոփաներուն, որոնք թունալից հրատարակութիւններով ոչ միայն իրենց երկրին յեղափոխութիւնը պատրաստեցին, այլ վերի վայր ըրին բոլոր աշխարհի կարգին ու օրէնքները, ապականելով հետագայ սերունդներու և ժողովուրդներու բարքերը: Ասոնց էն նշանաւորները, Մենթիսքիէյոյ, Վոլթէյը, Ռուսոյ, Քոնդորսէ, Թիւրկոյ, ա'Ալամայէր, Տեյլլըրոյ, ամենայայնիւ դէմքեր են արդէն ու պաշտուած հաւատարացներէ՝ իբր առաջին քանդիւններ կրօնական նախապաշարումներու: Իրենց անհիմն ճամբարտակութեանց զլխաւոր շտեմարանն է հանրագիտարանը (encyclopédie), յօրինուած զլխաւորապէս ա'Ալամայէրի և Տեյլլըրոյի աշխատակցութեամբ: